विचिन्त्य वक्तव्यम्

● डा॰ गोपालनारायणशर्मा
जोधपुर (राज॰)

कश्चन ग्रामः । तत्र निवसति स्म कश्चन वृद्धः । तस्य प्रतिवेशी आसीत् कश्चन युवकः । युवकस्य नाम मेधांशः इति । मेधांशस्य, तस्य वृद्धस्य च सम्बन्धः उत्तमः न आसीत् ।

एकस्मिन् दिने ग्रामधनिकस्य गृहे चौर्यम् अभवत् । मेधांशेन एव एतत् कृतम् इति ग्रामे सर्वत्र पुनः पुनः सर्वान् अकथयत् वृद्धः । ग्रामीणाः तस्य वचने विश्वासं प्राप्तवन्तः । अतः ते आरक्षकान् उक्त्वा युवकस्य बन्धनं कारितवन्तः ।

परम् अधिकारिणः यदा अस्य चौर्यस्य सत्यासत्यतां परीक्षितवन्तः तदा ज्ञातं यत् अयं तरुणः दोषरहितः इति । अतः युवकः कारागारात् मुक्तः अभवत् । परं ग्रामीणानां हृदये तस्य युवकस्य विषये यथापूर्वम् आदरः न दृष्टः । ते तेन सह सम्भाषणविषये सङ्कोचम् अनुभूतवन्तः । युवकः ग्रामीणानाम् एतेन व्यवहारेण आहतः खिन्नः च अभवत् । सः वृद्धम् अभाययत् – ''तव कारणतः एव ग्रामे मम विषये अनादरः समुत्पन्नः अस्ति । अहं त्वां हनिष्यामि, पश्य'' इति ।

एतत् असहमानः वृद्धः राजानं दृष्ट्वा – ''अयं दुष्टः 'त्वां हनिष्यामि' इति मां भाययति'' इति अवदत् । नृपः तरुणम् आनाय्य तदीयं कथनम् अपि अशृणोत् । अन्ते सः वृद्धम् उक्तवान् – ''आदौ दोषः तु भवता एव कृतः । तस्य परिणामरूपेण अयं युवकः भायनम् अकरोत् । अतः उभौ अपि परस्परं क्षमायाचनां कुर्याताम्'' इति ।

राज्ञः एतं निर्णयं पुरस्कुर्वन् युवकः तु क्षमायाचनां कृतवान् । परं क्षमायाचनां निराकुर्वता वृद्धेन उक्तम् – ''महाराज ! अहं किमर्थं क्षमायाचनां करवाणि ? अस्य चौर्यकर्मणः वार्ता मया तु सम्पूर्णे ग्रामे नैव प्रसारिता ।''

नृपः उक्तवान् – ''अस्य युवकस्य विषये भवान् यत् उक्तवान् तत् युक्तम् एव । भवतः एतम् एव आशयं कृपया एकस्मिन् कागदे लिखित्वा ददातु'' इति । वृद्धः एकस्मिन् कागदे स्वस्य आशयं लिखित्वा नृपाय दत्तवान् । नृपः तत् कागदम् अनेकशः खण्डयित्वा वृद्धाय दत्त्वा उक्तवान् – ''इमान् खण्डान् बहिः गत्वा पवने क्षिप'' इति । वृद्धः तथैव अकरोत् । ततः राजा तम् आदिशत् – ''सर्वान् अपि कागदखण्डान् सङ्गृह्य भवान् श्वः मम समक्षम् आनयेत् । एकोऽपि खण्डः परित्यक्तः न भवेत्'' इति ।

वृद्धः द्वितीये दिने खण्डान् गृहीत्वा राजानं दृष्ट्वा उक्तवान् – ''महाराज ! सर्वेषां खण्डानां सङ्ग्रहणे अहं न शक्तः । यतः पवनवेगः तीव्रः आसीत् । केचन पवनेन क्वापि नीताः । ते न प्राप्ताः एव'' इति ।

तदा राजा अवदत् – ''वचनानि अपि कागदखण्डाः इव एव भवन्ति । एकस्य मुखात् निर्गताः ते अन्येषां मुखानि कथं प्राप्नुवन्ति इत्यस्य अवगमनमेव दुष्करम् । अत एव यस्य विषयस्य पूर्णज्ञानम् अस्माकं न स्यात् तस्य विषये असमीचीनं वचनं कदापि न वक्तव्यम् ।''

वृद्धेन स्वस्य दोषम् अङ्गीकृत्य क्षमायाचना कृता ।